

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

УДК 349.4

ВИРІШЕННЯ СПОРІВ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ НАДР ТА КОРИСНИХ КОПАЛИН (ЗА МАТЕРІАЛАМИ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ)

Пейчев К. П.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
юридичого факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Анотація Статтю присвячено аналізу законодавства України та іноземних держав, щодо власності на природні ресурси та вирішення спорів з метою вироблення відповідних пропозицій; розгляду специфіки спорів у сфері використання надр та корисних копалин.

Ключові слова: відчуження природних ресурсів, вирішення спорів, використання надр та корисних копалин.

Аннотация Статья посвящена анализу законодательства Украины и иностранных государств, в отношении собственности на природные ресурсы и разрешения споров с целью выработки соответствующих предложений; рассмотрения специфики споров в сфере использования недр и полезных ископаемых.

Ключевые слова: отчуждение природных ресурсов, разрешения споров, использования недр и полезных ископаемых.

Annotation The article is devoted to the study of such items: analysis of Ukrainian and foreign legislation relating to alienation of land lots with the purpose to submit respective propositions; review of peculiarities of legal regulation of land lot alienation in order to ensure preservation of land destination, revelation of peculiarities of legal regulation.

Key words: alienation of land lot, land lot, sale lands, alienation of land, government-owned land, municipal property.

До екологічних відносин, які можуть бути складовими природоресурсних спорів, можливо віднести такі групи суспільних відносин:

- відносини власності, інших прав на природні ресурси та їх обігу;
- відносини державного управління;
- відносини з забезпечення раціонального використання та охорони природних об'єктів.

Вирішення спорів у сфері використання надр та корисних копалин виступає структурним елементом екологічного права, який забезпечує справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд суперечок у цій сфері природокористування з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Надра – це частина земної кори, що розташована під поверхнею суші та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння. Складовим елементом надр виступають корисні копалини. Корисні копалини – це природні мінеральні речовини, які можуть використовуватися безпосередньо або після їх обробки.

Надрові відносини тісно пов'язані з гірничими відносинами, але не є тотожними.

Під гірничими відносинами потрібно розуміти правовідносини у сфері діяльності гірничих підприємств, що займаються розвідкою, розробкою, видобутком та переробкою корисних копалин і веденням гірничих робіт, будівництвом, ліквідацією або консервацією гірничих підприємств, науково-

дослідною роботою, ліквідацією аварій у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони.

Вирішення спорів стосовно надр та корисних копалин регулюються Конституцією України, Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», Кодексом України про надра, Законами України «Про концесії», «Про державну геологічну службу України», «Про нафту і газ», Гірничим Законом України та іншими.

Використання надр – це користування надрами на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), ратифікованою Законом від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР, зокрема ст. 1 Першого протоколу до неї (1952 р.) передбачено право кожної фізичної чи юридичної особи безперешкодно користуватися своїм майном, не допускається позбавлення особи її власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права, визнано право держави на здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів.

Гарантії здійснення права власності та його захисту закріплено й у вітчизняному законодавстві. Так, відповідно до ч. 4 ст. 41 Конституції України ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним.

Кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого майнового права та інтересу (ст. 16 Цивільного кодексу України).

Законом встановлено обмеження прав власника також іншого характеру.

Наприклад, у ч. 5 ст. 373 ЦК України зазначено, що власник земельної ділянки може використовувати на свій розсуд все, що знаходиться над і під поверхнею цієї ділянки, якщо інше не встановлено законом та якщо це не порушує прав інших осіб. Однак, право власності особи на земельну ділянку поширюється лише на поверхневий (грунтовий) шар у межах цієї ділянки, на водні об'єкти, ліси, багаторічні насадження, які знаходяться на ділянці, а також на простір над і під поверхнею ділянки, висотою і глибиною, необхідними для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд. Разом із тим *право власності особи не поширюється на надра, у зв'язку з чим власник земельної ділянки обмежений у праві видобутку надр, що знаходяться під поверхнею його земельної ділянки.* Власник земельної ділянки також не може претендувати на повітряний простір над земельною ділянкою.

Землевласники і землекористувачі в межах наданих їм земельних ділянок мають право без спеціальних дозволів та гірничого відводу видобувати для своїх господарських і побутових потреб корисні копалини місцевого значення і торф загальною глибиною розробки до двох метрів, підземні води для власних господарсько-побутових потреб, нецентралізованого та централізованого (крім виробництва фасованої питної води) господарсько-питного водопостачання, за умови що продуктивність водозаборів підземних вод не перевищує 300 кубічних метрів на добу, та використовувати надра для господарських і побутових потреб.

Обмеження прав власника встановлено й іншими законами.

Так, відповідно до ст. 52 Закону від 25 червня 1991 року «Про охорону навколишнього природного середовища» громадяни та інші особи зобов'язані додержувати правил транспортування, зберігання і застосування засобів захисту рослин, стимуляторів їх росту, мінеральних добрив, *нафти і нафтопродуктів*, токсичних хімічних речовин та інших препаратів, з тим щоб не допустити забруднення ними або їх складовими навколишнього природного середовища і продуктів харчування [1].

Спори з питань користування надрами розглядаються органом державного геологічного контролю, органом державного гірничого нагляду, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, місцевими радами або судом у порядку, встановленому законодавством України.

Місцеві ради вирішують спори з питань користування надрами, пов'язані з розробкою родовищ корисних копалин місцевого значення, торфу, прісних підземних вод.

Законодавець встановлює, що позивачі – центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці, центральний орган виконавчої

влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, - звільняються від сплати судового збору у справах про стягнення коштів та відшкодування збитків, завданих державі внаслідок порушення законодавства про надра.

Спори з питань користування надрами, які виникають з іншими державами, а також між іноземцями, особами без громадянства, іноземними юридичними особами та власником надр, розглядаються відповідно до процесуального законодавства України.

Спори з питань користування надрами на умовах розподілу продукції вирішуються відповідно до умов, передбачених такими угодами, що укладаються відповідно до Закону України «Про угоди про розподіл продукції».

Як зазначає Вищий господарський суд [2] причинами виникнення цих спорів були:

- самовільне надкористування (без спеціального дозволу та акта про надання гірничого відводу);
- невикористання чи використання не за призначенням орендованої для розроблення земельної ділянки;
- неправомірні дії чи бездіяльність спеціальних органів ліцензування.

Суб'єктами звернення, на відміну від інших категорій спорів, поряд з органами державної влади та місцевого самоврядування, виступали суб'єкти господарювання, зокрема, у спорах, пов'язаних з порядком видачі спеціального дозволу (ліцензії) на користування ділянкою надр.

Серед позовних вимог заявлялись як майнові (про відшкодування шкоди, заподіяної незаконним видобуванням корисних копалин; стягнення незаконно отриманого доходу), так і немайнові (про розірвання договору на право тимчасового користування землею для розташування кар'єру; розірвання договору оренди земельної ділянки, наданої для видобутку корисних копалин; припинення самовільного користування надрами).

Як свідчить судова практика, при вирішенні спорів, пов'язаних із самовільним надкористуванням, господарські суди задовольняли позовні вимоги у разі коли позивач (чи прокурор) звертались з вимогою про стягнення незаконно отриманого доходу від несанкціонованого видобування корисних копалин.

При цьому, суд виходив з того, що статтею 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачено, що незаконно добуті в природі ресурси та виготовлена з них продукція підлягають безоплатному вилученню, а знаряддя правопорушення – конфіскації. Одержані від їх реалізації доходи спрямовуються в місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища. Розмір незаконно отриманого доходу вираховувався виходячи з кількості добутих корисних копалин.

Разом з тим, у випадку пред'явлення вимог про відшкодування шкоди (збитків), заподіяної незаконним видобуванням корисних копалин за відсутності ліцензії, господарські суди відмовляли у

задоволенні таких позовних вимог. Мотивуючи таку позицію, господарський суд посилався на те що шкода, заподіяна внаслідок порушення природоохоронного законодавства, підлягає компенсації, як правило, в повному обсязі. Шкода, заподіяна внаслідок порушення цього законодавства, повинна відшкодуватися у розмірах, які визначаються на підставі затверджених у встановленому порядку такс і методик обрахування розмірів шкоди, що діють на час здійснення порушення або, у разі неможливості встановлення часу здійснення порушення, - на час його виявлення. Відсутність таких такс або методик не може бути підставою для відмови у відшкодуванні шкоди. У такому випадку шкода компенсується за фактичними витратами на відновлення порушеного стану навколишнього природного середовища з урахуванням завданих збитків, у тому числі недержаних доходів, тобто загальними правилами природоохоронного і цивільного законодавства.

Цікавою є позиція Верховного суду України про порядок припинення права на користування надрами [3].

Суд зазначив, що, відповідно до ст. 26 Кодексу про надра право користування надрами припиняється в разі:

- 1) якщо відпала потреба в користуванні надрами;
- 2) закінчення встановленого строку користування надрами;
- 3) припинення діяльності користувачів надр, яким їх було надано в користування;
- 4) користування надрами із застосуванням методів і способів, що негативно впливають на стан надр, призводять до забруднення навколишнього природного середовища або шкідливих наслідків для здоров'я населення;
- 5) використання надр не для тієї мети, для якої їх було надано, порушення інших вимог, передбачених спеціальним дозволом на користування ділянкою надр;
- 6) якщо користувач без поважних причин протягом 2 років, а для нафтогазоперспективних площ та родовищ нафти та газу – 180 календарних днів не приступив до користування надрами;
- 7) вилучення у встановленому законодавством порядку наданої в користування ділянки надр.

Право користування надрами припиняється органом, який надав надра в користування, а у випадках, передбачених пп.4, 5, 6 цієї статті, в разі незгоди користувачів – у судовому порядку. При цьому питання про припинення права користування земельною ділянкою вирішується у встановленому земельним законодавством порядку.

Аналіз наведеної норми права дає підстави вважати, що право користування надрами припиняється органом, який надав надра в користування, самостійно або в судовому порядку.

У разі відсутності спору відповідач має право у випадках, передбачених пп. 1-3, 7 ч. 1 ст. 26 кодексу, самостійно припинити право користування надрами, а у випадках, передбачених пп. 4-6 цієї статті, у разі незгоди користувачів це право припиняється в судовому порядку.

Таким чином, об'єднувальною ознакою цих випадків є неналежне використання права, зокрема,

використання надр *не для тієї мети, для якої їх було надано, порушення строків виконання певних робіт тощо.*

Відповідно до ч. 3 ст. 26 зазначеного кодексу законодавством можуть бути передбачені й інші випадки припинення права користування надрами.

Зокрема, в порядку надання дозволів можуть мати місце додаткові підстави для припинення користування надрами, оскільки це передбачено ч. 3 ст. 26 кодексу, але не може бути змінено правило, відповідно до якого в разі незгоди користувачів з припиненням права на користування надрами воно може припинитися лише в судовому порядку.

Ураховуючи викладене, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах ВСУ дійшла висновку, що *в разі незгоди користувачів з анулюванням спеціального дозволу на користування надрами припинення такого права здійснюється в судовому порядку.*

Аналогічна правова позиція була також висловлена Верховним Судом у постановях від 1.09.2011, 25.06.2011 та 10.12.2013 (справи №№21-164a11, 21-36a11, 21-450a13 відповідно).

Застосовуючи при вирішенні спорів стосовно надр, корисних копалин та інших природних ресурсів нормативно-правові акти, що мають підзаконний характер, потрібно пам'ятати, що всі вони не повинні суперечити змістові законів та Конституції, оскільки останні мають вищу юридичну силу.

Слушною з цього приводу є думка Верховного Суду України, який у своїй Постанові Пленуму від 1 листопада 1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» відзначив, що при розгляді справи суд може на підставі ст. 144 Конституції визнати такими, що не відповідають Конституції чи законам України, рішення органів місцевого самоврядування, а на підставі ст. 124 Конституції – акти органів державної виконавчої влади: міністерств, відомств, місцевих державних адміністрацій тощо. Звернення до Конституційного Суду України в такому разі не вимагається.

Судам необхідно виходити з того, що нормативно-правові акти будь-якого державного чи іншого органу (акти Президента України, постанови Верховної Ради України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим чи рішення Ради міністрів Автономної Республіки Крим, акти органів місцевого самоврядування, накази та інструкції міністерств і відомств, накази керівників підприємств, установ та організацій тощо) підлягають оцінці на відповідність як Конституції, так і закону. Якщо при розгляді справи буде встановлено, що нормативно-правовий акт, який підлягав застосуванню, не відповідає чи суперечить законі, суд зобов'язаний застосувати закон, який регулює ці правовідносини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аналіз деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)1207B66D24762C1DC2257D0E004CC419?OpenDocument&HighLight=0,%ED%E0%E4%F0&](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)1207B66D24762C1DC2257D0E004CC419?OpenDocument&HighLight=0,%ED%E0%E4%F0&)

2. Про результати вивчення та узагальнення судової практики вирішення господарськими судами спорів, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища від 01.01.2009 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0003600-09/page>

3. Постанова від 11 листопада 2014 року № 21-482a14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/B6BD4CB3E11EAE59C2257DA5004CA000](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/B6BD4CB3E11EAE59C2257DA5004CA000)

УДК 349.6:614.31

ДО ПИТАННЯ ПРО ЕКОЛОГІЧНУ БЕЗПЕКУ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ: НЕБЕЗПЕКИ СУЧАСНОСТІ

Єрмолаєва Т. В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри екологічного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків

Анотація Стаття присвячена питанням забезпечення екологічної безпеки харчових продуктів в умовах сьогодення. Досліджено, що саме з продуктами харчування у організм людини надходить найбільша кількість шкідливих речовин. Обґрунтовані причини, чому продукти харчування не можна вважати цілком екологічно безпечними.

Ключові слова: екологічна безпека, харчові продукти, генно-модифіковані організми, навколишнє середовище.

Анотация Статья посвящена вопросам обеспечения экологической безопасности продуктов питания в современных условиях. Проанализировано, что именно с продуктами питания в организм человека поступает наибольшее количество вредных веществ. Обоснованы причины, почему продукты питания нельзя считать экологически безопасными.

Ключевые слова: экологическая безопасность, пищевые продукты, генно-модифицированные организмы, окружающая среда.

Annotation The article is devoted to issues of environmental security in terms of food today. Investigated that from food into the body comes the most harmful. Grounded reasons why food can not be considered as environmentally friendly.

Key words: environmental safety, foods, genetically modified organisms, the world.

Постановка проблеми. Одним із важливих напрямів національної безпеки є забезпечення здоров'я нації, зокрема і через продукти харчування. Сьогодні, екологічна безпека продуктів харчування – це глобальна проблема, яка впливає не лише на здоров'я, але й на добробут держави в цілому. **Актуальність обраної теми** полягає у тому, що в нашій державі не докладається максимум зусиль для усунення негативних чинників, які впливають на безпеку продуктів харчування – мають місце, як недоліки законодавства щодо контролю та нагляду за станом навколишнього природного середовища, яке щоденно змінює показники в гіршу сторону внаслідок діяльності підприємств, відходів з інших джерел забруднення; з іншої сторони – відсутні належні механізми контролю за наявністю в продуктах харчування генно-модифікованих організмів та інших добавок.

Аналіз наукових досліджень. Дослідженням питання щодо якості та безпеки продуктів харчування у розрізі екологічної політики здійснювали такі вчені, як Бондарчук В.М., Донченко Л.В., Драчева П., Корецький В.Л., Попов Н.П., Проданчук М.Г., Скидан О.В., Шишков Н.А., Фелленберг Г., Якобз Б. та інші.

Наукова новизна. Незважаючи на чималі наукові напрацювання, з кожним роком перелік небезпек збільшується, не винятком стало масове впровадження в продукти рослинного походження генно-модифікованих організмів та ін., саме тому виникає необхідність щорічно здійснювати нові напрацювання щодо загального огляду небезпек, які впливають на продукти харчування.

Метою наукової статті є дослідження тих факторів, які впливають на екологічну безпеку продуктів харчування та пропонування шляхів покращення ситуації з урахуванням напрацювань вчених та міжнародного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Для дослідження негативних чинників впливу на продукти харчування, перш за все, варто сформулювати визначення поняття «екологічна безпека продуктів харчування». В законодавчих актах, тлумачення поняття не міститься, натомість у Законі України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» має місце визначення поняття «безпечний харчовий продукт», під яким розуміється харчовий продукт, який не справляє шкідливого впливу на здоров'я людини та є придатним для споживання [1]. Більш широке визначення наведено у Законі України «Про внесення змін до Закону України «Про якість та безпеку харчових продуктів